

L'INSTITUT MEDICOFARMACÈUTIC DE CATALUNYA DURANT EL CONFLICTE (1936-1942)

CARMONA i CORNET, Anna M.

TRIAS i RUBIÉS, Ramon

Institut Medicofarmacèutic de Catalunya. Casal del Metge. Barcelona

RESUM: L'objectiu d'aquesta comunicació es donar a conèixer els esdeveniments de l'Institut Medicofarmacèutic de Catalunya durant la Guerra Civil i postguerra (1936-1942). S'assenyalen els antecedents político-socials fins l'any 1945. Es fa referència de la documentació inèdita i dels Llibres d'Actes de l'arxiu d'aquesta Institució. Es fa esment de la seva catalanitat, així com del procés de depuració des de l'any 1939 fins l'any 1942, fet que continuà i que va suposar per a l'Institut Medicofarmacèutic quedar orfe de personalitats científiques de la medicina, de la farmàcia i de la veterinària, entre altres, a causa de l'exili, de la depuració, dels desapareguts i morts en guerra.

Paraules clau: Institut Medicofarmacèutic, Guerra Civil espanyola.

RESUMEN: El objetivo de esta comunicación es dar a conocer los acontecimientos de l'Institut Medicofarmacèutic de Catalunya durante la Guerra Civil y la postguerra (1936-1942). Se indican los antecedentes político-sociales hasta el año 1945. Se referencia la documentación inédita y los Libros de Actas del archivo de esta Institución. Se menciona su catalanidad, así como el proceso de depuración desde el año 1939 hasta el 1942, hecho que continuó y que supuso para l'Institut Medicofarmacèutic quedar huérfano de personalidades científicas de la medicina, farmacia y veterinaria, entre otras, a causa del exilio, de la depuración, de los desaparecidos y muertos en guerra.

Palabras clave: Institut Medicofarmacéutico, Guerra Civil española.

*

La situació político-social anterior a la Guerra Civil del 1936 i que envoltà la creació i el funcionament de l'Institut Medicofarmacèutic de Barcelona, ve emmarcada pels antecedents següents:

- 1873-1874. Primera República.
- 1876 creació Institut Medicofarmacèutic de Barcelona. (Regnat d'Alfons XII, 1874-1885).
- 1885-1902. Regència Cristina d'Habsburg: Restauració.
- 1886-1931. Regnat d'Alfons XIII > 1898 naixement del catalanisme polític > setembre 1923- febrer 1930 Dictadura Primo de Rivera > febrer 1930-abril 1931 Dictablanda: Dámaso Berenguer > abril 1931-juliol 1936 Segona República (desembre 1933 mort en Francesc Macià)> desterrament del rei borbó.
- Rebel·lió feixista 17 juliol 1936/1-4-1939 (Guerra Civil i revolució).
- Abril 1939-1942 > detencions administratives > presoners polítics > depuracions.
- 1933-1945. Govern totalitari a Alemanya: nazisme o nacionalsocialisme.
- 2ª Guerra Mundial 1-9-1939 al 2-9-1945.

El règim polític dictatorial, implantat entre l'abril del 1939 i el novembre de 1975, com a resultat de la victòria franquista en la Guerra Civil de 1936-39, fou un sistema de poder d'excepció de l'oligarquia agrària, financera, industrial, cultural, intel·lectual i científica, amb profundes arrels en el tradicionalisme catòlic i conservador hispànic. Dotà l'estat d'una administració totalitària basada en l'existència d'una ideologia oficial, el nacionalsindicalisme, d'un partit únic FET y de las JONS i d'un cap, dictador, que concentrà tots els poders. Mantingué el control dels mitjans de comunicació, una forta intervenció en la producció i el treball i forçà la desaparició política i fins i tot física de la població i elements dissidents, per tal d'unificar políticament, econòmicament i socialment l'estat autoritari.

La vertebració jurídica d'aquesta etapa totalitària s'inicià durant la Guerra Civil i tingué com a fites fonamentals el nomenament de Franco com a cap del govern, de l'estat i de les forces armades (1936), el decret d'unificació de FET y de las JONS amb la Comunió Tradicionalista (1937), la Llei de Premsa i el Fuero del Trabajo (1938), la Llei de Responsabilitats Polítiques (1939), les lleis d'Unitat Sindical i de Bases de l'Organització Sindical, el 1940 es va crear la Central Nacional Sindicalista, i la de seguretat de l'estat (1941).

Internacionalment la dictadura franquista es va presentar com un règim basat en una original concepció de la democràcia —democràcia orgànica— i d'un incipient estat de dret. Al territori espanyol però, s'afermà en la victòria militar com a principi legitimador del poder personal i s'aplicà una política profundament conservadora i repressiva.

L'articulació legal d'aquest procés fou feta per les Corts Espanyoles, creades el 1942 com a instrument de col·laboració legislativa, elaborant el Fuero de los Españoles (1945).

A Catalunya, entre el 1936 i el 1937, la vida a la reraguarda fou difícil i, atesa la incapacitat de la Generalitat per mantenir l'ordre i la seguretat, davant la repressió desencadenada des de la sublevació fins al maig de 1937 per la FAI, organització anarquista que defensava l'acció directa i que aconseguí el control de la CNT en aquest període, moltes persones hagueren de marxar a causa de les denúncies, les amenaces i la possibilitat de perdre la vida, com ara els metges Manuel Corachan, Joan Puig Sureda i d'altres, exiliats el 1937, tornant a Barcelona entre el 1940 i 1941(1).

L'Institut Mèdico-Farmacèutic de Barcelona va perdre els seus signes de catalanitat en el període de la Dictadura de Primo de Rivera i la Dictablanda, període en que, també, es van perdre les llibertats institucionals, acadèmiques i científiques. Així trobem que a l'any 1925 la Junta Directiva de l'Institut estava integrada pel seu president Antoni Morales Llorens, vicepresident Guillem Mas Puig, secretari general Joaquim Salarich, vicesecretari Josep Escardó, tresorer Antoni Vilarós, bibliotecari Jaume Torelló i vocal Francesc Vinyals. A l'any 1926 el president fou el Dr. B. Danés Casabosch i del 1928 fins el 1930, el Dr. A. Pedro Pons.(2)

Durant la República, l'any 1931, l'Institut va reprendre la seva empremta catalana amb qui fou president, el Dr. J. B. Santiñà i Bragulat, i en la reunió del 18 de maig del mateix any, sota la presidència del Dr. Higinio Sicart Soler, es presenten a la Junta General Extraordinària les bases per a reformar el règim de la publicació oficial de l'Institut Mèdico-Farmacèutic. A l'esmentada junta hi van assistir els Drs. Sicart, Quadras-Bordes, Trenchs, Mas Puig, Vilanova, Malaret, Danés, Pumarola, Turó, Torelló Casanovas, Vidal Fraxanet, Roca Puig, Plà Majó, i Fornells. En la base tercera s'accepta el títol, en català, de la publicació oficial, a proposta del Dr. Vilardell, "Actes de l'Institut Mèdico-Farmacèutic de Barcelona", en substitució de la "Revista de Medicina y Cirugía" que quedà en suspensió, donada la inviabilitat de fer-ho en català, segons les declaracions del Dr. Danés, director de la publicació "Medicina y Cirugía". En la mateixa sessió s'anomena director d'Actes de l'Institut al Dr. Higinio Sicart Soler.

En la sessió del dia 27 d'abril de 1931 es proposa l'admissió del Dr. Francesc d'Assís Bergós i Ribalta, que poc temps després ocupà el càrrec de Bibliotecari per la dimissió de la Dra. M. Luïsa Quadras-Bordes. En aquesta mateixa sessió es llegeix una proposta "en el sentit de que l'Institut es dirigeixi en comissió al govern de la Generalitat de Catalunya felicitant-lo pels fets polítics que es venen registrant"(3). El Dr. Pumarola proposa que en el successiu es redactin les actes i oficis en català, així com també la publicació de l'Institut "Revista de Medicina y Cirugía", fundada a finals del segle XIX pel Dr. Àlvar Esquerdo, que al cap d'uns anys fou traspasada en propietat a l'Institut Mèdico-Farmacèutic. S'acordà designar una ponència per estudiar l'estat de la qüestió, formada pels Drs. Danés, Pumarola, Mas Puig, Sicart, i Bosch Solà.

A l'any 1932 la junta directiva de la Institució estava formada pel Dr. Josep Trenchs i Codoñés com a president, el Dr. Sicart vicepresident, Dr. Escardó secretari, Dr. Torelló tresorer, Dr. Turó bibliotecari i vocal d'actes el Dr. Vinyals. Consten 237 membres de l'IMF, entre metges, farmacèutics i veterinaris, i membre d'honor el Dr. Achilla Bertrand. El Dr.G.Mas Puig en fou president el 1934, i el Dr.H.Turó Arcas, el 1936 (4).

La població catalana, polítics, dirigents republicans, quadres sindicals, científics i intel·lectuals van haver de marxar a l'exili. Es calcula que durant els primers mesos de 1939 van travessar la frontera entre Catalunya i França mig milió de persones, que fugien dels exèrcits franquistes sota bombardigs. La majoria, un cop a França, van ser internats en camps de refugiats.

Dins del país, tota activitat de caire polític o sindical fora del règim, la llengua i la cultura, en qualsevol organisme o institució pública o privada, va quedar prohibida, i, per tant, era penada judicialment. Tot símbol de catalanitat va ser durament perseguit. L'exèrcit d'ocupació va iniciar una dura repressió i les execucions sumàries van ser habituals. Es calcula que uns 150.000 catalans van anar a parar a camps de concentració i a presons, i que uns 4.000 van ser afusellats per motius polítics.

L'època de postguerra estigué marcada per l'afany de control, que arribà fins i tot a l'àmbit personal de la població, aplicant tota una sèrie d'actes per detenir, contenir o castigar amb violència, actuacions polítiques o socials. Una de les eines més utilitzades durant la repressió per tal d'obtenir informació referent a ideals polítics, foren les depuracions. Aquestes van significar una mesura repressiva emprada pel franquisme contra els vençuts.

Eren una mena d'interrogatoris exercits per qüestions ideològiques o partidistes i afectaven als treballadors, la majoria funcionaris públics. També es sol·licitaven informes personals a les institucions de poder del moment: Guàrdia Civil, Ajuntaments, Església, etc. Mitjançant aquestes accions polítiques es pretenia eliminar tots els membres desobedients del règim imperant, per tal de garantir-ne la seva homogeneïtat i la seva cohesió. Les depuracions es convertiren en procediments habituals dins del món laboral i s'aplicaven a títol personal i de forma generalitzada; la majoria de vegades comportaren l'acomiadament o la sanció. Clarificar l'actuació dels metges va correspondre al col·legi professional.

En aquells primers anys de professió, l'assistència sanitària pública era molt deficient i no tothom podia accedir als serveis mèdics. Fins i tot, hi havia qui feia el possible per retardar la visita esperant que li marxés el mal, i així no haver de pagar el servei. Mentre no arribà el Seguro Obligatorio de Enfermedad (SOE), moltes famílies es feien sòcies de germandats, mútues o aliances i amb la paga d'una modesta quota, normalment

setmanal, se'ls garantia rebre una petita ajuda monetària en cas de malaltia. Altres famílies optaven per pactar una quota amb el metge a canvi d'assistència mèdica.

“El juliol de 1940, un decret dissolgué el Sindicat de Metges de Catalunya, del qual formaven part prop del 90 per cent dels metges de Catalunya i de Balears. En el seu Casal del Metge, creat el desembre del 1932, que també havia desaparegut, hi havien tingut aixopluc el Col·legi de Metges, l'Acadèmia de Ciències Mèdiques, l'Institut Mèdico-Farmacèutic, l'Associació de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana (que celebrà el seu 9è Congrés a Perpinyà el juny del 1936, i la darrera Acta fou del 1937 per entrar en una situació de foscor i de silenci), l'Acadèmia d'Higiene i la Mutual Mèdica. Passaren prop de vint anys fins que una renascuda *Mutual Médica de Cataluña y Baleares* pogués recuperar per als metges l'edifici del Casal” (5).

Mai en la història contemporània del nostre país i d'Europa un conflicte bèl·lic va comportar una persecució tan tenaç, premeditada i persistent cap al bàndol derrotat. Com ha escrit l'historiador Josep Benet, «la repressió portada a terme per les autoritats franquistes fou planificada de manera sistemàtica com una necessitat per a la pervivència mateixa del règim dictatorial»(6). La derrota de la Catalunya republicana va comportar automàticament l'abolició de les institucions polítiques, partits, associacions, sindicats, i publicacions, que s'havien significat amb la democràcia i el catalanisme. Aquest és el cas, d'entre molts altres, de l'Institut Mèdico-Farmacèutic de Barcelona, avui de Catalunya.

Els estigmes de la guerra ja havien fet presència a l'Institut, segons indica l'acta de la reunió celebrada de la junta Directiva el dia 2 d'octubre del 1936 que diu: “El Sr. Secretari Dr. Josep M. de Ramon i Escardó notifica als assistents que la Bibliotecària M^odel Carme Bergós i Ribalta, amb motiu de les actuals circumstàncies deixa temporalment, per la seva voluntat, de prestar serveis a l'Institut Mèdico-Farmacèutic. Després de breu discussió s'acorda amb la conformitat de tota la Junta Directiva, que la Biblioteca de l'Institut Mèdico-Farmacèutic quedi tancada temporalment o sigui fins la total normalitat de les actuals circumstàncies, deixant per tant de celebrar sessions científiques i administratives els dilluns, a les 10 de la vetlla, com es venia fent fins a la data. Per tal que no quedi desatesa la correspondència de l'Entitat, cobrament de rebuts, etc, continuarà l'al·ludida bibliotecària en llur domicili, sens retribució de cap mena, amb els afers de secretaria i qüestions que es presentin, quedant per tant i com sempre en llur poder les claus de la biblioteca de l'Institut, així com la màquina d'escriure en poder del bibliotecari Dr. Francesc d'A. Bergós Ribalta, per llur custodiament quedant així aprovat per unanimitat”(7).

El Dr. Bergós, nascut a Barcelona el 1903 i mort a Montevideo el 1978, metge cirurgià i ginecòleg, es va llicenciar a la Universitat de Barcelona el 1923. Va treballar com a professor d'Anatomia a la Facultat de Medicina de la Universitat Autònoma de Barcelona

des de 1934, i a l'Escola Oficial de Practicants de Barcelona. Formà part del Comitè de Control del Col·legi de Metges, vinculat al Comitè Central de Milícies Antifeixistes, creat a l'inici de la Guerra Civil. El 1924 ingressà a la Sanitat Militar i fou ascendit a major metge provisional. El 1936 fou nomenat per la Generalitat de Catalunya membre del Consell de Sanitat de Guerra en representació de la Unión General de Trabajadores (UGT). Va ser cap dels Serveis Sanitaris en el Front d'Aragó, i després va quedar a càrrec de la Sanitat en la Defensa Civil. El 1939 fou internat al camp de concentració d'Argelers, on fou cap de Sanitat. Durant cinc anys del seu exili va estar a Argentina, Bolívia, Xile i Uruguai. A l'Argentina va ser director científic d'indústria privada a Mendoza i Buenos Aires, i a l'Uruguai professor de Tàctica Sanitària a la *Escuela de Sanidad Militar Uruguiana* de Montevideo. Va ser president de la *Sociedad de Hematología Latinoamericana*. Va publicar nombrosos treballs i monografies sobre sanitat militar i una biografia de Lluís Companys. Va ser president del Casal Català de Montevideo, membre del Consell Nacional Català i representant de la Generalitat a l'exili.

Fins el febrer del 1941 l'Institut no va recuperar l'esmentada màquina d'escriure tal com diu l'acta del 17 de març del 1941: "Se acuerda por unanimidad dar las gracias al Doctor Don Manuel Ballepí por las gestiones efectuadas para la recuperación de la máquina de escribir Hispano Olivetti del Instituto Médico Farmacéutico, desaparecida durante el período rojo"(8), i el document trobat: "*El Instituto Médico Farmacéutico de Barcelona, recibió del Dr.D.Manuel Ballepí Serra, la máquina de escribir de marca "Hispano Olivetti HO" número 41.154; que es propiedad del Instituto Médico-Farmacéutico y que habiéndose extraviado ha sido encontrada y recuperada por el Sr.Ballepí, quedándole agradecido por la prestación personal y desinteresada de dicho servicio. Barcelona 14 de Febrero de 1941. El Presidente. El Secretario*"(9).

S'ha d'indicar que el 13 d'agost del 1936, el mateix secretari dóna compte "d'haver assistit a una reunió convocada pel Col·legi Oficial de Metges de Catalunya per tal de fer un ingrés per ajudar a pagar els salaris que l'esmentat Col·legi ha de pagar als elements del control de la U.G.T., que s'acorda per unanimitat".(10)

El dia 21 de desembre del 1937, es van reunir, per última vegada, per a tractar del pagament de la publicació "Actes de l'Institut" a Arts Gràfiques "Avant"(11). S'ha de tenir present que aquesta publicació neix l'any 1931, segons consta en les actes de les sessions celebrades els dies 27 d'abril, 4 i 18 de maig del mateix any, essent president el Dr.Joan Santità Bragulat, com ja ha estat indicat anteriorment.

La depuració, en el cas de Barcelona, fou obsessiva, tal com es desprèn de l'explicació que aquells dies va donar Ramón Serrano Suñer, ministre de Governació, al periòdic nazi *Völkischer Beobachter* quan se li preguntà per què s'aplicava a la capital catalana un

règim especial d'ocupació: «He visitat Barcelona i tot el que hi he vist m'ha produït una viva emoció. La ciutat està absolutament boltxevitzada (...). A Barcelona els rojos han ofegat l'esperit espanyol»(12).

A l'arxiu de l'Institut Medicofarmacèutic de Catalunya hi ha el document de petició de la policia espanyola, amb data de novembre de 1940, que era la fulla de depuració de cadascun dels membres de la junta directiva de l'Institut i que es lliurà a la policia pel Govern Civil, on s'havia de fer constar el nom, cognoms, edat, professió, estat, nom del pare, nom de la mare, naturalesa, domicili, partit polític durant el “*período rojo*”, partit polític després del “*período rojo*”, data de sortida de la “*zona roja*”, data d'entrada a la “*España Nacional*” i nom i cognoms i domicili de dos “*avalantes*”(13).

La vida de l'Institut va estar marcada per la centralització política i el sistema oligàrquic, reflectit en les actes trobades en el seu arxiu. El 3 de juny de 1940 es forma una comissió gestora composta pels Drs. M. Luïsa Quadras-Bordes, Hermenegildo Turó Arcas, José Mª de Ramón Escardó i Jaime Torelló Casanovas, la qual va nomenar els doctors que havien de formar la junta directiva de l'Institut, i que el president, Dr. Baudilio Danés Casabosch “*da posesión de los cargos*”, en la sessió celebrada el 10 de juny de 1940. La Junta estava formada pels Drs. Baudilio Danés, president; Manuel Ballespí, vicepresident; José M. de Ramón Escardó, secretari; Jaime Torelló, tesorero; Antonio Subirana, bibliotecari; i els Drs. Enrique Ferrer, Francisco Vinyals com a vocals. En la mateixa sessió s'aprovà per unanimitat “*el nuevo modelo de sello del Instituto Médico-Farmacéutico en sustitución del anterior. Dicho nuevo sello figura al pie de esta Acta*”(14). També s'acordà enviar un telegrama a “*S.E. el Jefe de Estado, Generalísimo Franco*” que deia: “*El Instituto Médico-Farmacéutico al reanudar sus tareas envia su más ferviente adhesión al Régimen y a la persona del Salvador de España*”, firmat pel president i el secretari. L'Acta segueix dient: “*...se harán estudio de los socios del Instituto, antes de presentarles el correspondiente recibo, y que en lo sucesivo se pedirá a todo nuevo socio un informe de depuración a los colegios respectivos Médico y farmacéutico*”(15).

En la sessió del 2 de setembre del 1940, el president, Baudilio Danés, informa del telegrama del coronel Francisco Franco Salgado agraïnt el telegrama d'adhesió al “*Generalísimo y al Régimen*”. També informa de les visites a les “*Autoridades Locales*”, en nom de l'Institut, efectuades per ell, el Dr. J.M. de Ramón Escardó i la Dra. Quadras-Bordes, que entrà a formar part de la junta directiva com a vicesecretària en la sessió del 27 de juny de 1941(16).

El 29 de novembre del 1940 es van reprendre les sessions científiques els dilluns a les 10 de la nit, intervenint els Drs. Ramos, Quadras-Bordes, Frouchtman, Vila Coro, Subirana i Carrasco. La sessió inaugural va ser encomanada al metge del “*Generalísimo*”, Dr.

Florindo Conde, segons les notes de premsa dels anys 1940-41(17).

En la sessió del 14 de desembre de 1940 s'acordà *"la devolución al Dr. José M^o de Ramón Escardó la cantidad de trescientas pesetas que en calidad de préstamo entregó al Instituto Médico-Farmacéutico, durante el período de reapertura de la Entidad por no disponer de momento de la existencia en la Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros"*(18).

El 31 de desembre del mateix any l'estat comptable de l'Institut era de 9.406,80 pessetes, de les quals 6.741,71 ptes. estaven bloquejades.

Curiosament, en la sessió del 13 de gener de 1941, s'acordà per unanimitat, i a proposta de la Dra. Quadras-Bordes, que la publicació dels programes anunciant els curssets a impartir, ho faci la *"Central de Propaganda y Repartos"* de la FET y JONS (19).

En la sessió del 17 de febrer del 1941 diu: *"Se acuerda reformar el ESTATUTO-REGLAMENTO del Instituto Médico-Farmacéutico anulando los artículos 6-7-16-36-37-328 y 39 y fragmentos de los artículos 1-8-9-13-19-25-26 y 28 al objeto de adaptar la actuación de este Instituto a las disposiciones vigentes. Se acuerda por unanimidad"*(20). En aquesta sessió hi assistiren els Drs. Danés, Ballespí, Quadras-Bordes, Subirana, Torelló, i Vinyals.

Es transcriuen alguns dels documents de l'arxiu de l'Institut, dels que es desprèn l'evidència dels fets:

· Document dirigit a la Sra. presidenta de la comisió gestora de l'Institut Medicofarmacèutic de Barcelona: *"En contestación a su escrito de fecha 7 de Marzo del corriente año en el que solicita se autorice a la entidad Instituto Médico Farmacéutico de Barcelona, para reanudar su funcionamiento y examinados los antecedentes, he acordado haciendo uso de las atribuciones que me estan conferidas a acceder a lo solicitado. 22 de Mayo del 1940. El Gobernador Civil. El Secretario del Gobierno Enrique Mellado firmado. Negociado. Asociaciones. Núm. 1346"*(21).

· Document del *"Gobierno Civil de Barcelona núm.226, Secretaria General. Asociaciones:La sociedad Instituto Medicofarmacéutico ha presentado en el día de la fecha, la documentación que previene el Decreto del Ministerio de la Gobernación de 25 de Enero del corriente año. Barcelona 6 de Marzo de 1941. El encargado del registro, F. De Siles."*(22)

· Document de data 16 de desembre del 1942, firmat pel Governador Civil

i dirigit al president de l'Institut Medicofarmacèutic, dient: “*Vista la documentación presentada por esa entidad, en cumplimiento a lo preceptuado en el Decreto del Ministerio de la Gobernación de fecha 25 de Enero último, y examinados los antecedentes, he acordado haciendo uso de las atribuciones que me están conferidas, autorizar el funcionamiento de la sociedad Instituto Medicofarmaceutico, cuya Junta Directiva pertenecerá a Falange, domiciliada en esta capital, Via Layetana, 31, debiendo dar cumplimiento a lo ordenado, por este Gobierno Civil, sobre régimen de Asociaciones*”(23). Cal esmentar que la Falange Española es va aliar amb les JONS feixistes, i a més amb els nazis.

· Document: “*Listas de entregas de diplomas especialidades de los Sres. Socios*”, des del 20 de gener del 1926 al novembre del 1933, amb un total de 186 socis. Presentat per la depuració (24).

La Guerra Civil, la depuració i la tasca portada a terme pel “*Tribunal de Responsabilidades Políticas*” va suposar per l'Institut Medicofarmacèutic de Catalunya quedar orfe, per exili o depuració, de científics tant rellevants com: Dr.A.Pi Sunyer, Dr.F.d'A.Bergós, Dr.M.Broggi, Dr.J.Alsina, Dr.H.Sicart, Dr.F.Serrallach, d'entre molts altres.

FONS CONSULTADES

· AIMFC Arxiu Institut Medicofarmacèutic de Catalunya.

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

- (1) Broggi, M: Memòries (1908-2005). I. Memòries d'un cirurgià (1908-1945). Edicions 62. Barcelona, 2001.
- (2) Broggi, M; Carmona, A.M.;Gelonch, A.;Simon Castellví, J.M.;Taberner.J.LI.;Trias Rubiés, R.; Ustrell,J.M. : Aportació de l'Institut Medicofarmacèutic de Catalunya a la Facultat de Medicina i l'Hospital Clínic de Barcelona (1906-1936). Gimbernat,2006, 46, 137-157.
- (3) Acta de la sessió del 27 d'abril de 1931. Llibre d'Actes de l'Institut Medicofarmacèutic de Barcelona (1931-1937) (AIMFC).
- (4) Broggi M; Carmona, A.M.;Gelonch, A.;Simon Castellví, J.M.;Taberner.J.LI.;Trias Rubiés, R.; Ustrell,J.M. : Aportació de l'Institut Medicofarmacèutic de Catalunya a la Facultat de Medicina i l'Hospital Clínic de Barcelona (1906-1936). Gimbernat,2006, 46, 137-157.
- (5) Guerrero, R.; Foz, M.: Pòrtic:Seixanta-sis anys després. Dissetè Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana.Fundació Alsina i Bofill (ed.) Llibre de Ponències,València 2004, pàg. 2-7.
- (6) Benet, J.: “Catalunya sota el règim franquista”. Edicions catalanes París. París, 1973.
- (7) Acta de la sessió del 2 d'octubre de 1936. Llibre d'Actes de l'Institut Medicofarmacèutic de Barcelona (1931-

- 1937) (AIMFC).
- (8) Acta de la sessió del 17 de març de 1941. Llibre d'Actes de l'Institut Medicofarmacèutic de Barcelona (1939-1942) (AIMFC).
- (9) Document inèdit amb data 14 de febrer de 1941 (AIMFC) .
- (10) Acta de la sessió del 13 d'agost de 1936. Llibre d'Actes de l'Institut Medicofarmacèutic de Barcelona (1931-1937) (AIMFC).
- (11) Acta de la sessió del 21 de desembre de 1937. Llibre d'Actes de l'Institut Medicofarmacèutic de Barcelona (1931-1937) (AIMFC).
- (12) Finestres, J.: "1939. Els catalans de Franco". Sapiens, 2003,7, 46-51.
- (13) Document inèdit amb data novembre de 1940 (full de depuració) (AIMFC) .
- (14) Es va suprimir del segell les quatre barres catalanes. Acta de la sessió del 10 de juny de 1940. Llibre d'Actes de l'Institut Medicofarmacèutic de Barcelona (1939-1942) (AIMFC).
- (15) Acta de la sessió del 10 de juny de 1940. Llibre d'Actes de l'Institut Medicofarmacèutic de Barcelona (1939-1942) (AIMFC).
- (16) Acta de la sessió del 2 de setembre de 1940. Llibre d'Actes de l'Institut Medicofarmacèutic de Barcelona (1939-1942) (AIMFC).
- (17) Llibre de notes de premsa, anys 1940-1941. (AIMFC)
- (18) Acta de la sessió del 14 de desembre de 1940. Llibre d'Actes de l'Institut Medicofarmacèutic de Barcelona (1939-1942) (AIMFC).
- (19) Acta de la sessió del 13 de gener de 1941. Llibre d'Actes de l'Institut Medicofarmacèutic de Barcelona (1939-1942) (AIMFC).
- (20) Acta de la sessió del 17 de febrer de 1941. Llibre d'Actes de l'Institut Medicofarmacèutic de Barcelona (1939-1942) (AIMFC).
- (21) Document inèdit amb data 22 de maig de 1940. (AIMFC).
- (22) Document inèdit amb data 6 de març de 1941. (AIMFC).
- (23) Document inèdit amb data 16 de desembre de 1942. (AIMFC).
- (24) Document inèdit: plec de llistes de socis (1926-1933) presentat per la depuració. (AIMFC).